

MIHALIK BÉLA VILMOS: Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében. (1670–1699) Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések), 384 old.

Mihalik Béla Vilmos PhD-értekezésének átdolgozott változatát jelentette meg a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének sorozatában. Ahogy a szerző munkája előszavában elárulja, egyetemi tanulmányai és családi kötődése révén jutott el témájához, amelyet többéves kutatómunkát követően érlelt doktori disszertációjává, majd köteté. A munka számára méltó megjelenési formát adó rangos sorozatban, igényes szöveggondozással, apparátussal ellátva (bibliográfia, mutatók, térképek) jelent meg. Ugyanakkor épp a monográfia – alább említendő – értékeire tekintettel nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy az *Open Access*-re vonatkozó előírások ellenére a kötet *online* sajnós hozzáférhetetlen.

A bevezető historiográfiai alfejezete részletesen ismerteti a konfesszionalizáció elméletének külföldi és hazai eredményeit, s rámutat az elmélet magyarországi alkalmazásának sajátosságaira is. Több olyan munkát is idéz az elméletet övező, immár több évtizedes tudományos diskurzusból, melynek recepciója eddig nem történt meg a hazai historiográfiában. Jelenleg Mihalik Béla áttekintése a kurrens magyar szakirodalom e különleges történettudományi elmélet ismertetésében, melyet egyedül egyik megalkotója, Wolfgang Reinhard budapesti előadása, és annak mindeddig csupán magyar nyelven megjelent tanulmányváltozata (*Collectanea Studiorum et Textuum* III/1) egészíti ki érdemben.

A források ismertető alfejezetből és a kötetvégi tételes felsorolásból megtudhatjuk, hogy a szerző az egyházmegyei, megyei levéltárak (a hevesiben található az egri káptalan hiteleshelyi archívuma) iratanyaga mellett különösen a Szepesi Kamara Levéltárának (az Országos Levéltárban őrzött) dokumentumait hasznosította kutatásai során. Aki kutatott már a szepesi kamarai állagokban, az tudja igazán, micsoda kihívás a hihetetlenül gazdag, és kiváltképpen a kamarai kiadványok latin fogalmazványai esetében komoly paleográfiai kihívást jelentő anyag megszólaltatása. A monográfia külön erénye, hogy rálátást nyújt arra, miszerint a kora újkori kamarai fondoknak az iratképző hivatalok kormányzati, végrehajtói szerepe miatt nemcsak gazdasági, pénzügyi, hanem például komoly egyháztörténeti értékük is van. Áll ez a megállapítás az Udvari Kamarának a *Hofkammerarchiv*-ból szintén nagy számban hasznosított dokumentumaira. A szerző a bécsiek mellett vatikáni forrásokat is felhasznált munkája megírásához. Ezt követően rövid áttekintést kapunk az egri egyházmegye 1596 és 1670 közötti történetéről, amely a kötetben vizsgált korszak közvetlen előzménye volt.

Mihalik Béla vizsgálata a történeti visszatekintés után az egri egyházmegye katolikus klérusa felé fordul, bemutatva a helyi egyházi társadalom mind a négy fő csoportját: a püspököket, a kanonokokat, az alsópapságot, valamint a szerzeteseket. Az első csoportnál külön figyelmet szentel a karrierutak fontosságának, míg a „középréteg” bemutatásánál a konfliktushelyzeteket elemzi, betekintést engedve ezzel a korabeli pozícióharok jellemzőibe. Mivel ezt a csoportot országosan még nem vizsgálták, az itt

ismertetett eredmények különleges jelentőséggel bírnak, lehetővé téve az összehasonlítást a korábbi regionális vizsgálatokkal. Az alsópapság vonatkozásában kiemelendő a kegyúri viták ismertetése, egy olyan jelenségé, amely ma már ismeretlen, de a korszakban alapvetően meghatározta a helyi egyházi közösségek mozgásterét. Emellett felhívja a figyelmet arra a már korábbi, szintén regionális vizsgálatokból kirajzolódó képre, hogy a 18. századi katolikus konfesszionalizáció legnagyobb akadályá az elképesztő méretű paphiány volt. A szerzetesrendek közül különösen a jezsuiták plébániai szolgálatát, a pálosrend megújulásának helyi jellegzetességeit és a ferencesek központi szerepének bemutatását kell kiemelnünk.

Erénye a kötetnek, hogy részletesen kitér a katolikus–protestáns elmentétekre és a központi hatalom által támogatott, de sokszor a helyi egyházi szervek kezdeményezésére véghezvitt protestánsellenes intézkedésekre is, kilépve ezzel a felekezeti történetírás kereteiből. Egyúttal árnyalja is a kérdést, rámutatva az 1670-es és 1680-as évek eljárásai közti alapvető különbségekre. A vizsgálat ezt követően kitér a vallásgyakorlat helyi megnyilvánulásaira is, bemutatva a trienti program hatására bekövetkező változásokat a protestáns lakosság körében szervezett missziós és konverziós gyakorlatától az ortodox keresztény (más néven görögkeleti) egyházi közösségekkel folytatott uniós mozgalmakig. A házassági perek tárgyalásakor a konfesszionalizáció elmélete mellett a szintén német eredetű „*Sozialdisziplinierung*”-megközelítésre is támaszkodik, amely a felekezeteknek a társadalom diszciplinárizálására (messze elégtelen magyar kifejezéssel: „megfevelmezésére”) irányuló törekvéseit vizsgálja.

A munka az eddig tárgyalt fejezetekkel kerek egészet alkot. Feltétlenül fel kell arra hívni a figyelmet, hogy a szerző tulajdonképpen közelebbi módszertani modell nélkül írta meg munkáját. Lényegében magának kellett a forrásanyag alapján monográfiája struktúráját meghatározni, és ezzel a feldolgozás kereteit kialakítania. Tudniillik nem szorosabban vett egyházmegye-történetről van szó munkájában, hanem a katolikus felekezetszerveződés kibontakozásának, térben, időben lehatárolt bemutatásáról, folyamatának megértéséről és megértetéséről. A megfelelő metódus és szerkezet önálló megtalálása, kialakítása minden időtálló, egyszóval „klasszikus” történettudományi alkotás sajátos kihívása, az újszerű és a megismerhetőség határaiig valós eredményeket céloz elérni. A szerzőnek ez sikerült. Monográfiájának szerkezete egyenesen követendő mintául szolgál hasonló vizsgálatok számára. Például a korabeli Felső-Magyarország esztergomi főegyházmegyéhez tartozó részein végbemenő felekezeti változások bemutatása esetében. Egy ilyen kutatás arra is választ adna, vajon egyházmegyenként más-más főpásztori attitűd, netalán udvari befolyás esetében mutathatók-e ki lényeges különbségek a folyamatokban. Az alkalmazott szerkezet és módszertan alkalmas lehet továbbá arra is, hogy modellezhessük korábbi időszakok konfesszionális erőterének változásait, melyekről jórészt csak sporadikus tapasztalásaink lehetnek a messze kedvezőtlenebb forrásadottságok miatt.

Ide, a módszertanhoz kapcsolódik viszont egyetlen érdemi kritikai meglátásunk. Mint az imént említettük, rendkívül fontosnak tartjuk, hogy a történész az általa feltárára érdemesnek gondolt, tehát alapértelmezésben előtte nem kutatott, s így ismeretlen forrásanyaghoz maga alkossa meg a feldolgozás kereteit, irányát, azzal a szükséges átlátóképességgel és rend-

szerezzel, mely nélkül tudományos erudícióról történészi értelemben aligha beszélhetünk. Emellett a divatos, ám sokszor rövid életű elméletek mellett akadnak alkalmazásra érdemes, követendő modellek is. Ilyen például a konfesszionalizáció elmélete, bemutatásának a szerző nem véletlenül szentelt megfelelő teret. Ennek ellenére számos tekintetben mégis a korábbi, jedini paradigmát vette alapul a feldolgozás során. Szándéka szerint a „vallási polgárháborúba sodró erőszakos ellenreformációt éppúgy, mint a katolikus egyház belső megújulásának jelenségeit” (p. 19) mutatja be. Márpedig mindezen jelenségek bátran vagy pontosabban bátrabban értelmezhetők lettek volna a konfesszionális paradigma koordinátáin is, akár az „egy állam, egy felekezet”, akár az új típusú intézmények/jelenségek kategóriái mentén. Ezáltal s egy konvergens fogalomhasználat által a történészi szemléletben, szemléltetésben még egyértelműbbé vált volna, hogy szó sincs „REkatolizációról,” vagyis arról, hogy bárhová is „VISSZA”-vezettek, készítettek volna ekkorra már legkevesebb 5 emberöltő óta erősödő konfesszionális önazonosságban élő protestáns generációkat. Hanem sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy immanenciáját tekintve egy hasonlóan újszerű, ezúttal versenyelőnybe kerülő kora újkori felekezet, a tridentánus katolicizmus erőterébe kerültek. Azaz katolizáltak. Nem visszatértették, hanem áttértették őket! Visszatérésről, rekatolizációról egyedül teológiai megközelítésben, például szentségtani értelemben lehet beszélni. Ahogy a kor szereplői is tették, és tette az egykorú felekezeti propaganda is. A teológiai szemlélet azonban nem szerepel a kötet aspektusai között. Nagyon helyesen, hiszen nem teológiai, hanem bölcsészettudományi jellegű.

Ennek a középkori vallási viszonyokhoz képest a 17. századra – friss barokk attitűdjének köszönhetően – az alapvetően még humanista erudíciójú, a protestantizmushoz képest is sokkal újszerűbb katolicizmus terjeszkedési terepmunkájának részletei kerülnek bemutatásra a kötet utolsó nagyobb tematikus egységében. A monográfiát még izgalmasabbá teszi a történészi látószög e váltása, mely három esettanulmányba foglalt elmélyült narratívában jelenik meg. A szerző először Kassát vizsgálja, amely az oszmán hódítás korában Jászó mellett a püspökség másik központjának és egyben Felső-Magyarország fővárosának tekinthető. Az itt lezajlott templomfoglalásokat új megközelítésben, a szakrális tér átalakításának szemszögéből tárgyalja, ezzel új szempontokat adva a téma feldolgozásához. A központi hatalom lépéseit a katolicizmus helyi hegemoniája megteremtése irányában pedig a kassai magisztrátus katolikus tagokkal megvalósult feltöltésének példáján mutatja be.

Ezt követi a nagybányai katolikus térhódítás ismertetése. Itt már csak azért is más mintázatok figyelhetők meg, mint Kassa esetében, mert a katolikus misszió megszervezésekor a városban a beköltözött kamarai tisztviselőknél kívül egyetlen katolikus sem élt. E helyen egy, a korszakban máshol sem ismeretlen jelenségre is felfigyelt a szerző: az egyes szerzetesrendek (jelen esetben a jezsuiták és a minoriták) közötti konfliktusra, amelyek kifejezetten megnehezítették a missziós munkát. Az esettanulmányokat a régi-új püspöki székhely, Eger zárja. A kötet lapjairól megtudjuk, hogy az itteni helyzet sok szempontból eltért a korábban olvasottaktól. Az oszmán jelenlét ugyanis alapvetően befolyásolta a város felekezeti és etnikai képét: kevesebb volt a protestáns, viszont jelen volt a nem magyar etnikumú ortodox keresztény és muzulmán réteg is. Másrészt azonban a katolikus val-

lásgyakorlat kiépülése Egerben is a kassaihoz nagyon hasonló módon ment végbe, így a város már Telekessy István püspök beköltözése előtt katolikus központtá vált.

Legvégül a monográfia összegző fejezete először összeveti a vizsgálat eredményeit a korábbi hasonló kutatásokéval (Győr, Kalocsa, Pécs, Veszprém), majd ausztriai példákat hoz a protestantizmus visszaszorítását célzó kezdeményezésekre. Így helyezi közép-európai kontextusba kutatásának végkövetkeztetéseit.

A munka erényei közül kiemelendő még, hogy bár a téma középpontjában a katolikus megújulás áll, a hasonló vizsgálatoktól eltérően ezt nem csak a katolikus intézményrendszer kiépítésére, hanem az ezzel járó felekezeti ellentétekre és a nem katolikus lakosság helyzetének változására is kiterjesztette. A szerző jelentős mennyiségű forrásanyagot mozgatott meg munkája megírásához, ennek ellenére a kötet nem válik adattárrá: a szerző biztos kézzel vázolja fel a 17. század végi katolikus konfesszionalizációnak az egri püspökségre vonatkozó történetét, bár a kötet terminológiájában sokszor inkább a régebbi szakirodalom szókészletét használja, mint már a módszertan kapcsán szóltunk róla.

Összegezve kijelenthetjük, hogy Mihalik Béla munkájával a magyarországi bölcsészeti háttérű egyháztörténet-írás újabb fontos lépést tett a kései 17. századi katolikus felekezetszerveződés folyamatának és struktúrájának feltárása felé. A szerző e fontos lépést olvasmányos stílusban, követhetőn, a magyar múlt számos pillanatmozaikjának képbe rendezésével tette meg. Recenzióinkban az izgalmas képkockából most nem idéztünk. Az olvasó saját örömeire válogathat majd bennük, ha a kötetet kézbe veszi. És ha igazán kíváncsi a 17. század végének egyháztörténetére, nem fogja tudni egykönnyen letenni azt.

(ism.: *Forgó András – Tusor Péter*)

Újfalvi Imre pere és műveltsége.

Tanulmányok és szövegközlések. Szerk.: Oláh Róbert.

Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2019. 199 old.

A recenzált kötet azokat a Szilvásújfalvi Anderkó Imre működésével kapcsolatos írásokat gyűjti egy csokorba, amelyek – kettő kivételével – előadás formájában 2018. április 5-én hangoztak el a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának konferenciáján. Az emlékülés előadásai csak és kizárólag a 16–17. század fordulóján élt református esperes-lelkész perének körülményeivel és a műveltségével kapcsolatos forrásokat járták körül, különös tekintettel az általa 1602-ben kiadott énekeskönyv szövegeire és azok hatásaira. A tanulmánykötet alapvetően két nagyobb egységre tagolódik, melyek közül az első Újfalvi perét tárgyalja, s főként a történettudomány módszereit alkalmazza, míg a második Újfalvi műveltségét veszi górcső alá és inkább az irodalomtudomány felől közelít. A tanulmánykötet a Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények sorozat hetedik köteteként jelent meg 2019-ben, melynek szerkesztői munkálatait OLÁH RÓBERT végezte el.

Szintén ő, a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának tudományos igazgatóhelyettese jegyzi a kötet első tanulmányát, ami Újfalvi